

ПСИХОЛОГІЧНІ І ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Гаврило О. І.

канд. біол. наук, доцент

кафедри дошкільної і початкової освіти

Сумського державного педагогічного університету

імені А. С. Макаренка

В останні десятиріччя акцент очікування суспільства від роботи закладів дошкільної освіти змістився на всебічний розвиток особистості дитини. Однак підготовка до шкільного навчання залишається актуальною в дошкільній освіті. Йдеться не про накопичення певних знань і умінь, що будуть використані у школі, а саме про вміння отримувати знання, тобто, пізнавальний розвиток дошкільника. Увага до розвитку дослідницької діяльності дітей допоможе їм успішно засвоювати матеріал, підвищить ефективність їх когнітивних здібностей та вмінь досліджувати навколишній світ.

Психологами і педагогами доведено, що дошкільник розвивається в діяльності. Для того, щоб дитина реалізувала власні задатки і здібності, необхідно урізноманітнити її діяльність. Варто пам'ятати, що не будь-яка діяльність сприяє розвитку. Тому для педагогів головною метою стає застосування ефективних способів педагогічного впливу, які дозволили б поставити дитину у позицію активного суб'єкта діяльності. Одним із засобів розвитку суб'єктної позиції дитини в сучасному закладі дошкільної освіти є дослідницька діяльність в ознайомленні з природою. У процесі цієї діяльності у дошкільнят формуються знання про навколишній світ: дитина починає збагачувати свій досвід уявленнями про особливості природного довкілля, отримує емоційні враження та власне вчиться усвідомлювати емоції, керувати власною поведінкою. Тому саме дошкільний період є головним у формуванні

першооснови природничо-наукових знань у дітей, екологічного мислення, свідомості та екологічної культури.

У нормативних документах, що стосуються дошкільної освіти, наприклад, Базовому стандарті дошкільної освіти, Концепції дошкільного виховання, Законі України «Про освіту» тощо визначаються завдання і критерії розвитку дослідницьких умінь у дітей.

Саме поняття дослідницької діяльності багатоаспектне, тому при визначенні її існують різні точки зору, в залежності від того, на чому акцентується увага дослідника. Зокрема, можемо бачити визначення, що стосуються психологічної сутності дослідницької діяльності, котра являє собою «особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, яка виникає в результаті функціонування механізмів пошукової активності й ґрунтується на основі дослідницької поведінки» [25]; або «перетворювальна діяльність мислення, яка відповідає пізнавальним мотивам та особистісним потребам дитини, спрямована на виявлення сутності досліджуваних явищ, процесів, відрізняється персоніфікованістю, творчістю, комунікабельністю» [29, с. 76]; творчий процес спільної діяльності двох (або більше) суб'єктів з пошуку рішення невідомого, у ході якого здійснюється міжсуб'єктний обмін культурними змістами і цінностями, переживаннями, способами діяльності, а результатом є формування наукового світогляду й актуалізація особистісного потенціалу залучених до цього процесу суб'єктів пізнання [5]. З точки зору багатьох дослідників проблеми, дана діяльність неодмінно є творчою: пов'язана з «виконанням творчого, дослідницького завдання із заздалегідь невідомим рішенням» [26, с. 9]; «діяльність, яка безпосередньо пов'язана з розв'язанням творчого дослідницького завдання, що немає наперед відомого результату (у різних галузях науки, техніки, мистецтва) та передбачає етапи, характерні для наукового дослідження (визначення проблеми, ознайомлення з літературними джерелами та їх опрацювання, формулювання гіпотези, власне проведення дослідження, аналіз його результатів і остаточне узагальнення, формулювання

висновків, конкретна суспільно корисна, масова чи природоохоронна робота дошкільників за результатами здійсненого дослідження)» [5].

Існують також погляди, які зводять дослідницьку діяльність дошкільників саме до процесу досягнення педагогічних цілей: наприклад, Д. Ельконін в першу чергу бачив її як діяльність, в якій «відбувається лише перевідкриття наукових знань або теорій» [28, с. 20]; інші педагоги – як «специфічний вид пізнавальної діяльності, який використовує навчальне дослідження в якості головного способу досягнення освітнього результату під час вивчення будь-якої теми або предмета в різних ланках освіти» [22, с. 6].

На нашу думку, найголовніші складові природознавчої компетентності особистості, котра є метою педагогічної діяльності колективів не тільки закладів дошкільної освіти, але й системи освіти в Україні в цілому, включає в себе визначення О. Заболотного, який бачить дослідницьку діяльність як «інтеграційний компонент особистості, який характеризується єдністю знань цілісної картини світу, вміннями, навичками наукового пізнання, ціннісного ставлення до його результатів і розвиненим інтелектом, що забезпечує її самовизначення й саморозвиток» [цит. за 6, с. 28].

Однак варто звернути увагу на те, що даний вид діяльності має значення не лише як процес, але й як рівнозначні йому результати її здійснення. Обидві сторони даного поняття ураховані в тлумаченні Н. Яришевої [30]. Вона розглядає дослідницьку діяльність як специфічну людську діяльність, яка регулюється свідомістю й активністю особистості, спрямована на задоволення пізнавальних, інтелектуальних потреб; продуктом діяльності є нове знання, отримане відповідно до поставленої мети, об'єктивних законів і наявних обставин, що визначають реальність та досяжність мети; має конкретні способи і засоби дій, пов'язані з постановкою проблеми, виявленням об'єкта дослідження, проведенням експерименту, описом і поясненням фактів, формулюванням гіпотези, перевіркою отриманого знання.

Мета дослідницької діяльності полягає в отриманні нового знання конкретного чи узагальненого характеру про оточуючий світ. Дослідженням

завжди починається з пізнавальної потреби, мотивації пошуку, передбачає виявлення певної проблеми чи протиріччя, вивчення й пояснення невідомого. Продуктом дослідницької діяльності є нове знання, отримане відповідно до поставленої мети, суб'єктивних законів і наявних обставин, що визначають реальність і досяжність мети.

Дослідницька діяльність, що здійснюється з освітньою метою, передбачає дотримання етапів, які є характерними для наукового дослідження: визначення проблеми, ознайомлення з літературними джерелами та їх опрацювання, формулювання гіпотези, власне проведення дослідження, аналіз його результатів і остаточне узагальнення, формулювання висновків, екстраполяція їх на широке коло подібних явищ та конкретне використання результатів дослідження.

На нашу думку, організація дослідницької діяльності у закладах дошкільної освіти має враховувати вікові можливості дітей та реалізовуватися з дотриманням таких етапів: етап виявлення проблеми (протиріччя) та усвідомлення її (його) змісту; етап застосування відомих дітям знань і способів діяльності для вирішення проблеми (подолання протиріччя); етап формулювання припущення або висунення гіпотези щодо способу чи результату розв'язання проблеми (подолання протиріччя); етап послідовного виконання дій з виявлення істинності чи хибності висунутого припущення (сформульованої гіпотези); етап формулювання висновків на основі отриманих даних.

Окрім етапів організації дослідницької діяльності також виокремлюються дії, за допомогою яких вона реалізується. Аналіз наукових джерел виявив різні підходи до визначення сукупності дій, які лежать в основі дослідницької діяльності. За О. Савенковим, це постановка проблеми, вивчення теорії, добір методик дослідження і практичне оволодіння ними, збір матеріалу, його аналіз і узагальнення, формулювання висновків [23, с. 5].

Н. Поліхун та В. Дем'яненко [9] виділяють етапи дослідницької діяльності детальніше: ознайомлення з проблемами, вибір тематики, напрямку дослідження, вивчення теорії питання (формулювання проблеми, гіпотези, мети та завдань, визначення об'єкта, предмета дослідження, формулювання теми);

планування роботи з дослідження (дослідження, інформаційний пошук за ключовими поняттями; вибір методів дослідження; складання проекту дослідницької роботи, планування експерименту тощо); практична робота з проведення експериментального дослідження (збирання даних та аналіз даних, обговорення результатів, визначення невирішених проблем); оформлення результатів дослідження (структурування зібраних матеріалів, складання змісту наукового звіту, оформлення роботи); презентація дослідницької роботи (підготовка мультимедіа-презентації, доповіді тощо). Чітко окреслено дії дітей як складові діяльності у працях А. Карлашук. Сюди включені: постановка проблеми, добір й практичне оволодіння методами дослідження, добір відомостей, аналіз, узагальнення, формулювання висновків [12]. М. Каратаєва розглядає дослідницьку діяльність як певний різновид проекту та визначає як спеціально організовану спільну навчально-пізнавальну діяльність дошкільників і педагога з проектування індивідуального або колективного дослідження в рамках таких етапів: 1) постановка особистісно значущих освітніх завдань (ініціатив); 2) планування ходу й способів дослідження; 3) визначення очікуваних результатів; 4) розгортання діяльності; 5) створення конкретного продукту. На переконання автора, проектно-дослідницька діяльність є діяльністю з проектування дослідження. В якості базової обирається модель та методологія дослідження, розроблена й прийнята в певній сфері науки, яка характеризується наявністю декількох стандартних етапів, присутніх у будь-якому науковому дослідженні [11].

Враховуючи специфіку роботи з дітьми дошкільного віку, ми схилиємося до виділення п'яти етапів дослідницької діяльності. До переліку дій можна віднести дії з формулювання мети діяльності, яка ґрунтується на усвідомленні змісту проблеми; передбачення способу (способів) її розв'язання (приміром, опрацювання різних джерел, проведення досліду (спостереження), здійснення опитування тощо) та (або) висловлення припущень щодо можливих результатів діяльності; планування послідовного виконання діяльності (що спочатку, а що потім), виконання запланованого, аналіз і узагальнення отриманих даних,

формулювання висновків.

Результатом дослідницької діяльності може виступати: нова інформація про об'єкти дослідження (прямий продукт); нова інформація про інші об'єкти й про інші властивості досліджуваного об'єкта, які не були предметом дослідження; набуття знань про саму дослідницьку діяльність та практичний досвід її здійснення; пізнавальний та особистісний розвиток дослідника (формування особистісних психічних утворень).

Склад дослідницьких умінь також характеризується варіативністю, їх виділяють та об'єднують досить по-різному: операційні, організаційні, практичні, комунікативні (В. Литовченко); інтелектуально-дослідницькі, інформаційно-рецептивні, продуктивні (І. Зимня); аналітико-синтетичні, інформаційні, діагностичні, прогностично-проектувальні, креативно-інноваційні (М. Фалько); аналітико-синтетичні, інформаційні, спеціальні, комунікативні, прогностичні, креативні, рефлексивні (В. Базелюк); операційно-методичні, інформаційно-аналітичні, діагностико-прогностичні, оцінно-рефлексивні (І. Раєвська).

У наукових роботах також розглядається питання розрізнення дослідницької та пошукової діяльності. Зокрема, Р. Кондратенко зазначає, що елементарні дослідницькі завдання, що виконуються дітьми дошкільного віку, є однією з форм організації їхньої пошукової діяльності. А от пошукова діяльність, на його думку, значно ширша, це «активна пізнавальна діяльність вихованців у здобутті нових знань, способів пізнання, яка потребує пізнавальної самостійності, визначає такі форми організації пошукової діяльності: розв'язування пізнавальних і проблемних завдань, евристичні бесіди, методи аналогії, дискусії, самостійне ознайомлення з новим матеріалом, елементарні дослідницькі завдання; проектна діяльність» [14, с. 12].

Отже, дослідницька діяльність здійснюється як вихователем, так і вихованцями. І в першому, і в другому випадках йдеться про суб'єктивно нові результати. А відтак, смислове поле базового поняття «дослідницька діяльність» доцільно представити двома блоками. Перший із них стосується дослідницької

діяльності наукового характеру, яка в незначній кількості випадків поширюється й на діяльність педагога як потенційного науковця в майбутньому. Натомість другий блок смислового поля поняття «дослідницька діяльність» включає в себе дослідницьку діяльність дошкільників та дослідницьку діяльність педагога як професіонала, який, досліджуючи ефективність змодельованого ним процесу, постійно удосконалює власні підходи до організації діяльності дошкільників.

Дослідницьку діяльність дошкільників трактується як вид пізнавальної діяльності з розв'язання протиріччя пізнавально-пошукового характеру, яке набуває форми навчального дослідження й являє собою незначну частину процесу наукового пізнання, доступного для сприймання, розуміння й виконання вихованцями. Виконання педагогом дослідницької діяльності базується на діях розумових (бачити суперечність і формулювати проблему; конкретизувати об'єкт і предмет дослідження; визначати мету й завдання роботи; формулювати гіпотезу; планувати й організувати власну діяльність, порівнювати, аналізувати, синтезувати, абстрагувати, узагальнювати, спостерігати, співставляти тощо; співвідносити результат власної діяльності з метою й оцінювати його; взаємодіяти з вихованцями в процесі дослідницької діяльності; здійснювати самоконтроль, саморегулювання; формулювати висновки) та практичних (опрацьовувати різні джерела інформації; здійснювати моделювання, проводити спостереження, ставити експеримент, аналізувати й узагальнювати дані, які було отримано). Ефективність їх виконання суттєво впливає на процес організації вихователем дослідницької діяльності дошкільників.

Психологічні особливості розвитку дослідницьких здібностей дошкільника визначаються специфікою розвитку мотиваційних, інтелектуально-творчих і поведінкових характеристик. У дошкільному віці поведінка дитини характеризується ситуативністю, нестійкістю, мимовільністю. Це визначає характер процесу й розвитку дослідницького пошуку: його стрімкість, ситуативність, короткочасність і зв'язок з інтересом до діяльності.

У дошкільному віці наочно-дійове й наочно-образне мислення домінують

над відносно слабо представленим словесно-логічним мисленням, що визначає характер дослідницької діяльності дитини. Дошкільник може логічно правильно міркувати, робити висновки й умовиводи, коли вирішує зрозумілі, цікаві для нього дослідницькі завдання й при цьому спостерігає доступні його розумінню факти. Також психологічним розвитком дитини визначаються особливості прояву поведінкових характеристик: самостійності, що полягає в здатності дитини без сторонньої допомоги бачити проблему й, виходячи з неї, ставити мету, не чекаючи підказок і вказівок від інших людей, активно відстоювати свою точку зору; критичність, що дозволяє діяти без шаблонних способів дії, допомагає виявляти й коригувати помилки, вивчати питання ґрунтовно; наполегливість, що полягає в здатності постійно й тривало досягати мети, не знижуючи енергію при виникненні труднощів; концентрація уваги, під якою розуміється зосередженість свідомості на об'єктах, що припускає підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної, рухової активності; схильності до спостережень, що полягає в умінні дитини помічати суттєві, характерні, навіть малопомітні властивості предметів і явищ.

Під фізіологічною готовністю до здійснення дослідницької діяльності, за узагальненими даними, розуміється біологічний вік, загальний фізичний розвиток (здатність до довготривалих фізичних зусиль), розвиток моторики тіла, фізіологічний розвиток центральної системи.

Відповідно до міркувань В. Калошина, психологічна готовність до сприймання навчального матеріалу містить такі складові: суб'єктивну (бажання бути дослідником, готовність до нових форм взаємовідносин) та об'єктивну (розвиток загальних здібностей, цікавість, яскравість уяви, сприймання, увага та досвід керування нею, пам'ять, мова, здатність до елементарних розумових операцій) [10]. Також у психологічній готовності до пізнавальної діяльності виділяють такі компоненти: мотиваційно-емоційний (цікавість до пізнання нового, інтерес до дослідницької діяльності, стійка мотивація до занять, емоційна стійкість) (Н. Бадмаєва); психомоторний (готовність до засвоєння наукових знань через зорово-рухову координацію і моторну активність на макро-

та макрорівнях) (В. Клименко, Л. Роговик, О. Кочерга).

У структурі психологічної готовності виділяють: перцептивну зрілість, вміння концентрувати увагу, вербальний і невербальний компоненти в розумовому розвитку (В. Арсланьян), аналітичне мислення, загальні учбові та пізнавальні здібності (В. Крутецький), раціональне відношення до дійсності, сформованість ігрової діяльності на попередніх етапах розвитку (Д. Ельконін); розумові задатки та здібності, які визначають індивідуально-психологічні особливості дитини та забезпечують швидкість засвоєння знань (Є. Ільїн); мотиваційно-вольову готовність, яка визначається вмінням дитини контролювати себе, керувати внутрішніми й зовнішніми діями; рівень сформованості відповідальності, самосвідомості, самооцінки, емоцій, які супроводжують процес дослідницької діяльності.

За Н. Тализіною, «дитина поступово вчиться робити те, що необхідно, а не те, що їй би хотілося, тобто, навчається керувати своєю поведінкою. Також вихователь вимагає від дитини не тільки розв'язати задачу, але й обґрунтувати її правильність. Це поступово формує здатність усвідомлювати те, що вихованець робить та що зробив. Таким чином, дошкільник поступово вчиться дивитись на себе ніби збоку й наче очима іншої людини та оцінювати свою діяльність» [27, с. 141].

Дослідницькі здібності проявляються також в глибині і міцності оволодіння прийомами дослідницької діяльності. Причому мова йде не тільки про саме прагнення до пошуку, але й про вміння оцінювати (обробляти) його результати, будувати свою подальшу поведінку в умовах розвитку ситуації, спираючись на них. Дослідницьке уміння розуміють як уміння застосовувати прийом відповідного наукового методу пізнання в умовах вирішення проблеми, у процесі виконання дослідницького завдання. До основних дослідницьких умінь і навичок відносять: уміння бачити проблему; ставити запитання; висувати гіпотези; давати визначення поняттям; класифікувати; спостерігати; проводити експерименти; аналізувати отриманий у ході дослідження матеріал; робити висновки й умовиводи; доводити й захищати свої ідеї. Вони складають основу

успішного здійснення дослідницької діяльності. Н. Голуб зазначає, що при здійсненні будь-якої інтелектуальної діяльності при потребі в отриманні нових знань людиною, перш за все, рухає мотив [7]. Мотив – усвідомлена потреба, суб'єктивне відображення потреби. Джерелом спонукальної сили мотиву виступають потреби (А. Леонтьєв). Згідно О. Брежневої «мотив – те, заради чого здійснюється діяльність, на відміну від мети, на яку ця діяльність спрямована, тобто мотивом називається все те, що спонукає активність дитини – і оцінка, й іграшка, й інтерес, і прагнення до схвалення, і прийняте дитиною рішення, і почуття обов'язку» [4, с. 12]. З розглянутих досліджень випливає, що мотив – це активний процес психологічного і (або) фізіологічного плану, який визначає активність людини, її спрямованість.

Очевидно, що для успішного розвитку дослідницької діяльності у дітей дошкільного віку важливо використовувати мотивацію. Мотивація може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Зовнішня мотивація виражається у відношенні до суб'єкта при будь-якій ситуації, при певних обставинах, а внутрішня мотивація пов'язана зі змістом діяльності. Таким чином, ми бачимо, що мотивація безпосередньо впливає на розвиток дослідницьких умінь дитини.

На думку багатьох вчених, найбільш ефективно пізнавальні мотиви розвиваються в дошкільному віці. У цей період складаються певні особистісні механізми поведінки, які виражаються в супідрядності мотивів, одні з яких виходять на перший план, а інші можуть займати підлегле становище. Згідно особливостей даного вікового періоду, до старшого дошкільного віку виникає досить стійка ієрархія мотивів. Тобто дитина вже може відмовитися від будь-якої привабливої для неї мети чи діяльності, і виконувати більш значущу для оточуючих роботу, навіть якщо вихованець сам того не бажає.

П. Гальперін звертає увагу на те, що мотиви можуть бути спрямовані як від самої дитини, так і від оточуючих людей. Дорослий може вплинути на формування тих чи інших мотивів у дітей. «Продуктивність дослідницької діяльності залежить від того, в якій мірі сприймає й виявляє себе дитина в якості суб'єкта власної активності» [5, с. 19]. У той самий час ефективність

дослідницької діяльності дошкільника визначається його соціальною, психологічною та фізіологічною готовністю до процесу засвоєння знань, формування умінь і навичок, оволодіння способами діяльності.

Під соціальною готовністю розуміють знання правил суспільної поведінки та їхнє дотримання, знання про навколишнє середовище, готовність сприймання нової соціальної ролі, готовність до спілкування і взаємодії з іншими (вихователем та однолітками), вміння давати оцінку своїй діяльності, здатність до виконання ролі дитини. На думку О. Леонтьєва, соціальна готовність підкріплюється не тільки набуттям нових знань і умінь, а й появою нових потреб та інтересів, підпорядкованістю мотивів, які визначають поведінку й розвиток дитини; здатністю до саморегуляції та прийняттям нового соціального статусу – дослідника [17]. За Н. Горобченко, соціальна готовність дитини до дослідницької діяльності пов'язана зі зміною характеру взаємовідносин з дорослим і новим колективом однолітків [8]. О. Кононко вказує на те, що в соціальному розвитку досягнення дитиною готовності до дослідницької діяльності визначаються мотивами, які спонукають до її здійснення [15].

Необхідними умовами позитивного ставлення до дослідницької діяльності називають включення дошкільників в оцінну діяльність, яка є важливим компонентом їхньої активності (М. Дригус); створення емоційно-позитивного клімату в діяльності, застосуванням позитивного оцінного судження педагога про діяльність дитини (Н. Зубалій); організація діяльності дошкільників, за якої кожна дитина може задовольнити свої соціальні потреби, реалізувати суспільно значущі мотиви (Н. Пророк); переживання успіху в дослідженні, що спонукає дитину до подальшої активної пізнавальної діяльності (негативне ставлення до окремих напрямків вивчення часто мотивується відсутністю успіху в даній галузі знань, що по суті виражає ставлення до себе, та надто високою складністю навчального матеріалу); стан задоволеності даною діяльністю (почуття пізнавального зростання, компетентності в результаті засвоєння знань, здатність оцінити власні досягнення в дослідницькій діяльності); загальне позитивне ставлення до дослідницької діяльності; зміст і структура навчального матеріалу

(чинники збереження та підтримання пізнавальних мотивів, що виникають в процесі дослідницької діяльності) (М. Морозов).

О. Карпичева наголошує на тому, що дослідницька діяльність характеризується ознаками ситуації досягнення, які мають такий вияв: у ситуації досягнення суб'єкт має отримати певний результат, який можна зафіксувати, оцінити; результат оцінюється відповідно до стандарту оцінки поведінки індивіда в даній ситуації; вимоги, які пред'являються індивіду в ситуації досягнення, у міру складні дозволяють отримати результат, доклавши певних зусиль. «На підставі власної суб'єктивної оцінки дитина відносить або не відносить ситуацію дослідницької діяльності до класу ситуацій досягнення і, як наслідок, обирає чи не обирає поведінку, що характеризується такими ознаками: переживання спрямованості (бажання або примушення) на отримання результату; необхідність докладання зусиль для вирішення завдання; виникнення специфічних афективних реакцій під час здійснення процесу та по досягненню результату; відчуття здатності виконати поставлене завдання» [13].

До молодшого шкільного віку в процесі дослідницької діяльності з'являються специфічні новоутворення. З поняттям «новоутворення» ряд психологів пов'язують новий тип діяльності дитини, що характеризує її вік, зміни в її особистості та ті психічні явища, які вперше виникають у даному віці. Мета, до якої рухається психічний розвиток дошкільника – це «формування довільності й усвідомленості всіх психічних процесів та їх інтелектуалізація, внутрішнє опосередкування, яке відбувається завдяки первинному засвоєнню системи понять (розвивається довільна пам'ять, увага, мислення, довільною стає організація діяльності) та формування рефлексії. Довільність виявляється в умінні свідомо ставити цілі, відшукувати і знаходити засоби їх досягнення, долати труднощі й перешкоди» [24]. У дошкільника кінцевий результат діяльності на початку взаємодії відсутній, його ще немає, отже він не може бути системотвірним чинником. Сам процес взаємодії – це реалізація внутрішнього плану дій, процес, у ході якого дитина-суб'єкт виконує певні дії та отримує відповідь, включає цю відповідь у свій образ світу, знаходить її місце.

Створюється образ як системна властивість взаємодії, тобто, здійснюється перенесення структури відображуваного об'єкта до суб'єкта, внаслідок чого вплив на суб'єкта учіння, який сам ініціює взаємодію, залишає слід у його свідомості й зумовлює характер взаємодії (тривала або короткочасна) розглядає об'єкт вивчення з того боку, який його цікавить у першу чергу.

Процес дослідницької діяльності дошкільника характеризується пізнавальною активністю, яка, за В. Гузєєвим та А. Остапенко, має вияв у чотирьох способах його здійснення. Внутрішній спосіб (внутрішня дослідницька діяльність): зміст цього способу може бути виражений словами «досліджую сам»; зовнішній спосіб (екстраактивна дослідницька діяльність) – «мені допомагають досліджувати»; також інший спосіб зовнішньої взаємодії у дослідницькій діяльності – інтраактивна («я допомагаю досліджувати»); чергування зовнішніх способів дослідницької діяльності (інтерактивна діяльність) – взаємна допомога в дослідженні [цит. за 18, с. 282] .

Самостійність в дослідницькій діяльності виявляється, з одного боку, у спрямованості дитини на внутрішню мобілізацію власних сил для вирішення без сторонньої допомоги посильних віку завдань, а з іншого – в адекватному мотивуванні дій, упевненості, незалежності та відносній стійкості до сторонніх впливів. Дії дитини в дослідницькій діяльності характеризуються як самостійні, якщо виконуються без сторонньої допомоги або керівництва, супроводжуються критичним ставленням до сторонніх впливів, прагненням відійти від шаблонних рішень і знайти нові способи розв'язання поставленої проблеми, аналізом і оцінюванням їх відповідності власним поглядам, які дитина може відстояти. Сформовані дослідницькі здібності, серед яких найбільш значущими є здатність швидко орієнтуватися в ситуації, творчо підходити до вирішення проблем, вміння знаходити й аналізувати інформацію, дозволяють дитині активно діяти, перетворювати й творити. Основи їх розвитку закладаються вже у старшому дошкільному віці, який характеризується особливою чутливістю до засвоєння навколишньої дійсності і активністю дошкільника. З великим інтересом діти беруть участь у дослідницькій роботі, проявляючи допитливість і бажання

експериментувати.

Дослідницька діяльність дозволяє організувати освітню діяльність так, щоб дитина змогла ставити питання й самостійно знаходити відповіді на них. Набуваючи досвіду використання процесів дослідницької діяльності, діти тренуються в побудові концептуальних ідей про навколишній світ і взаємодію з ним.

Таким чином, аналізуючи наукові дослідження, можна зробити загальний висновок, що психологічні особливості розвитку дослідницьких здібностей дошкільника визначаються специфікою розвитку мотиваційних, інтелектуально-творчих та поведінкових характеристик. У процесі розвитку дітей дошкільного віку дослідницька діяльність виступає в багатоаспектній ролі: і як засіб захопливого навчання, і як сильний мотив до інтелектуального й тривалого розвитку пізнавальної діяльності, і як передумова формування готовності особистості до безперервного навчання. У період дошкільного дитинства взаємодія з педагогом зберігає провідну роль у розвитку дитини. Педагогу важливо в процесі навчання підтримувати пізнавальну активність, створювати дітям умови для самостійного пошуку інформації. Адже знання формуються як результат взаємодії суб'єкта (дитини) з тією чи іншою інформацією, а надання такої інформації здійснюється дорослим. Саме привласнення інформації через її зміну, доповнення та самостійне застосування в різних ситуаціях і породжує знання.

Відповідно ефективність дослідницької діяльності у дітей дошкільного віку забезпечується реалізацією наступних педагогічних умов:

а) формуванням пізнавального інтересу дітей дошкільного віку в дослідницькій діяльності, спрямованої на розвиток мотиваційної сфери особистості;

б) спеціально створеним розвивальним предметно-просторовим середовищем;

в) реалізацією партнерських взаємовідносин всіх учасників освітнього процесу (педагогів, батьків, вихованців).

На думку А. Боднар та Н. Макаренко, пізнавальний інтерес – це емоційно усвідомлена, вибіркова спрямованість особистості, звернена до предмета або діяльності [2]. В структурі пізнавального інтересу вимальовується прагнення до пізнання, до нових, більш повних і глибоких знань. Систематичний розвиток пізнавального інтересу формує позитивне ставлення до навчання. Пізнавальний інтерес має пошукової характер. Під його впливом у дитини виникають питання, відповіді на які дитина активно шукає. При цьому дослідницька діяльність здійснюється з захопленням, емоційним підйомом. Пізнавальний інтерес позитивно впливає не тільки на процес і результат діяльності, а й на перебіг психічних процесів – мислення, уяву, пам'ять, увагу.

Аналіз наукових напрацювань З. Плохій дає підстави зробити висновок про те, що кожне навчальне завдання гіпотетично може використовуватися для організації дослідницької діяльності в тому разі, якщо вихователь спрямує активність дошкільників або дитини під час виконання завдання на відкриття суб'єктивно нових знань і способів дій, розширивши в такий спосіб мету їхньої діяльності [20]. Наприклад, завдання на порівняння визначених об'єктів доповнить встановленням ефективного способу здійснення порівняння; до завдання на визначення головного в тексті додасть визначення оптимального способу запам'ятовування виокремленої інформації; завдання на узагальнення знань розширить уміння упорядковувати інформацію внаслідок пошуку ефективних способів його здійснення (самостійне складання таблиці, схеми чи відтворення в малюнку).

У разі використання навчально-дослідницького завдання як засобу організації дослідницької діяльності в закладі дошкільної освіти процес відкриття вихованцями суб'єктивно нових знань і способів дій характеризується достовірністю здійснення. Дослідницьким завданням ми вважаємо спеціально створену навчальну ситуацію, яка складається з ряду взаємопов'язаних навчальних проблем. Зміст завдання може бути «одягнений» у оболонку в формі вправ, задач, дидактичних ігор, дослідів, спостережень, практичних робіт чи екскурсій. Однак враховуючи обмежений досвід дітей дошкільного віку в

засвоєнні методики пошукової діяльності, кожен форму навчальної проблеми необхідно супроводжувати планом її розв'язання: це можуть бути запитання, вказівки, інструкції, алгоритми тощо. Дослідницькі завдання сприяють пізнавальній самостійності дошкільників і взаємодії з іншими та спрямовують їхні дії в напрямі формулювання проміжних і кінцевих висновків з метою відкриття суб'єктивно нових знань і способів дій.

Навчально-дослідницькі завдання, які доцільно запроваджувати в ЗДО, мають особливості, відрізняючись за формою організації їх виконання (індивідуальні, парні, групові, міжгрупові). Також визначається часовий проміжок, що відводиться на вирішення взаємопов'язаних навчальних проблем, які визначають зміст завдання (наприклад, неперервний час на усі завдання, чи передбачені часові інтервали між вирішенням окремих навчальних проблем). Завдання включають різні типи структурних одиниць навчального матеріалу: вони можуть бути однотипними, як система вправ чи система задач (дослідів, дидактичних ігор тощо), можуть бути змішані. За характером змісту навчального матеріалу виділяються емпіричні завдання, що базуються на спостереженнях, теоретичні (передбачають пояснення, доведення, встановлення закономірних зв'язків і відношень на основі опрацьованої інформації), практичні (практичне застосування знань, способів дій у змінених умовах), а також змішані.

Слід враховувати, що досліди можуть виконувати дві функції: ілюстративну (закріплення знань, умінь і навичок, які було засвоєно вихованцями раніше) та дослідницьку (оволодіння новими знаннями і способами дій). Звісно, найбільша ймовірність відкриття вихованцями суб'єктивно нових знань і способів дій виникає під час реалізації дослідницької функції аналізованого засобу. Варто враховувати й те, що проведення дослідів слугує основою для живого споглядання (фіксування даних, які спостерігаються під час проведення досліду); здійснення розумових дій (аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації тощо); перевірки істинності чи хибності припущень, які попередньо були сформульовані вихованцями. Зазначене свідчить про те, що проведення досліду може розглядатися і як процес відкриття вихованцями суб'єктивно

нових знань і способів дій, і як процес формування готовності дітей відкривати для себе суб'єктивно нові знання і способи діяльності.

Друга з необхідних умов розвитку дослідницької діяльності – організація розвивального предметно-просторового середовища. Основними вимогами, до розвивального середовища є забезпечення розвитку активної самостійної дитячої діяльності. Зараз педагогічні колективи закладів дошкільної освіти постійно шукають способи найбільш доцільно обладнати та організувати розвивальний простір для експериментування й дослідження довкілля.

Рекомендації педагогів стосовно куточка дослідницької діяльності (міні-лабораторії) стосуються виділення місця для постійної виставки, де також розміщують міні-музей, в якому можуть знаходитися різні колекції цікавих для дітей експонатів, рідкісних предметів (частини рослин, пір'я, камінці, черепашки тощо). Необхідно врахувати наявність місця для приладів. Основним обладнанням куточка є прилади-помічники, такі як мікроскопи, лупи, компас, ваги, пісочний годинник, магніти; технічні матеріали: гайки, скріпки, болти, гвіздки, барвники харчові й нехарчові (гуаш, акварельні фарби); медичні матеріали: піпетки, колби, дерев'яні палички, шприци (без голок), мірні ложки, гумові груші та інші матеріали. Звичайно ж, місце для зберігання природних і «неприродних» матеріалів (камінчики, черепашки, шишки, пір'я, мох, листя, дріт, шматочки шкіри, хутра, тканини, пластмаси, пробки); місце для неструктурованих матеріалів. Матеріали даної зони розподіляються за наступними напрямками: «пісок» і «вода», «звук», «магніти», «папір», «світло», «скло й пластмаса», «гума» [3]. Місце для проведення дослідів повинно бути просторим, щоб за ним могло поміститися декілька дітей як мінімум. Краще, щоб це місце могло бути мобільним, для забезпечення огляду з усіх сторін при демонстрації проведення експерименту. Відповідно до плану, усі матеріали міні-лабораторії поступово змінюються за потреби.

В ході дослідницької діяльності дошкільники не тільки отримують фактичні знання про явища і об'єкти природи та навчаються методиці наукового освоєння довкілля. Вони вчаться спілкуватися і співпрацювати на досягнення

спільної мети, керувати своєю поведінкою і мотивами, відстоювати власні погляди, доводити їх, замислюватися над причинами невдач та робити висновки на основі результатів дослідів. Саме тому правильно дібране обладнання та матеріали сприяють активній зацікавленості дітей, розширенню горизонтів пізнання, досвіду взаємодії з об'єктами природи.

Однак під час створення осередку, а також при організації і проведенні дослідницької діяльності необхідно дотримуватися загальних педагогічних і гігієнічних принципів, зокрема, варто звернути увагу на врахування вікових особливостей, безпеку для життя й здоров'я дітей, достатню забезпеченість усім необхідним, доступність розташування, здатність до трансформації.

Говорячи про зміст організації дослідницької діяльності дітей, доцільно наголосити на необхідності створення картотеки експериментів і дослідів. Напрацювання, розроблені у ході дослідів, є методичним посібником для вихователів з метою підготовки й організації пошуково-дослідної діяльності. Картки містять: мету й завдання дослідів (експерименту), його зміст, список необхідного обладнання та матеріалів, інформацію про очікувані результати. Картотека допомагає визначити види дослідів, доступних для дітей певної вікової групи, класифікувати їх за темами і програмовим змістом. Це лише сприятиме активному впровадженню принципу системності освіти, оскільки вивчення природного довкілля відбуватиметься послідовно і поступово, з можливістю включення дослідів у різні форми організації діяльності дітей.

Таким чином, розвивальне предметно-просторового середовище є одним із важливих компонентів розвитку пізнавальних інтересів та умінь дитини дошкільного віку в дослідницькій діяльності. Одними з найважливіших принципів побудови розвивального середовища ми вважаємо забезпечення взаємодії дитини з навколишнім світом, спілкування з дорослими, спільної діяльності дітей, реалізація різних освітніх програм.

Третьою педагогічною умовою розвитку дослідницької діяльності в ознайомленні з довкіллям дітей дошкільного віку ми назвали партнерські взаємини усіх учасників освітнього процесу. Партнерство – певна форма

взаємодії, співпраці, взаємин у процесі досягнення спільно поставлених цілей, в основі яких лежать такі принципи: рівноправність партнерів при прийнятті рішень; вибір шляхів вирішення завдань на основі довіри й компромісу; поваги й взаємного врахування інтересів, толерантність до позиції партнера; взаємовигідність і зацікавленість сторін у співпраці; добровільність прийняття взаємних зобов'язань; відповідальність сторін за виконання прийнятих зобов'язань.

Сучасний етап розвитку дошкільної освіти передбачає тісну взаємодію двох виховних інститутів – сім'ї та дошкільного закладу – з метою різнобічного розвитку особистості дитини з урахуванням її можливостей і здібностей. Дитина вчиться тільки у тих, кому довіряє, хто для нього авторитетний. А це означає, що саме батьки є його найкращими вихователями. Тому виникає необхідність спрямування роботи на співпрацю закладів дошкільної освіти та сім'ї, на противагу заміни дитячим садком батьків у їх значущості для пізнавального розвитку дитини.

Плануючи роботу з батьками, вихователь вирішує різноманітні за спрямованістю завдання. Це:

- допомога батькам відповідно до проблем, що виникають при вихованні дітей, краще орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях;
- просвіта сім'ї та надання методичних матеріалів: ігор, вправ, дослідів, які розвивають пізнавальні процеси у дітей і їх емоційну сферу);
- навчити батьків прислухатися до своїх дітей, їх почуттів, допомогти встановити довірчі відносини з дитиною;

Необхідні принципи взаємодії ЗДО з сім'єю впливають із головної мети обох сторін – виховання творчої, розвиненої особистості: доброзичливий стиль спілкування; індивідуальний підхід; співробітництво, а не наставництво; ретельна підготовка до кожного заходу; динамічність.

Перевагами нової системи взаємодії ЗДО з сім'єю є: позитивний емоційний настрій педагогів і батьків на спільну роботу з розвитку й виховання дітей; врахування індивідуальності кожного дитини; самостійний вибір батьками

напрянків розвитку й виховання дитини; зміцнення внутрішньосімейних зв'язків, емоційного спілкування, знаходження спільних інтересів і занять; можливість реалізації єдиної програми розвитку і виховання дитини в ЗДО і сім'ї; можливість врахування типу родини й стилю сімейних відносин; відкритість дитячого садка для сім'ї; співпраця педагогів і батьків у розвитку та вихованні дітей; створення активного розвивального середовища, активних форм спілкування дітей і дорослих, що забезпечують єдині підходи до розвитку дитини в сім'ї та ЗДО; діагностика загальних і індивідуальних проблем у розвитку, навчанні та вихованні дитини [19].

Залучаючи сім'ї вихованців до участі у дослідницькій діяльності дітей в ЗДО, педагог повинен пояснити, що дитяча дослідницька діяльність, на відміну від експериментування дітей шкільного віку, має свої особливості. Дану діяльність не можна жорстко регламентувати, потрібно враховувати індивідуальні відмінності, які є між дітьми. Результати дослідів не є самоціллю, необхідно враховувати право дитини на помилку й застосовувати адекватні способи залучення дітей до занять, особливо тих, у яких є проблеми з координацією рухів або сформованістю розумових операцій. Також специфікою цієї діяльності є спільна робота дорослих і дітей, допомога дітям, робота дорослого за вказівкою дітей (наприклад, при демонстраційних експериментах), свідоме допущення педагогом неточностей у роботі тощо).

У будь-якому випадку, роль педагога в ході досліду є провідною, без керівництва дослідницька діяльність зводиться до маніпулювання предметами, і переважно не має пізнавальної цінності. Однак вихователь залишається на задньому плані, не втручаючись помітно у хід діяльності, даючи дітям можливість побути вченими, освоїти способи пізнання світу. Такі дії педагога слугують позитивному розвитку мотивації дитини до експериментальної діяльності.

Підводячи підсумки нашого дослідження, можна зробити наступні висновки. Нами були розкриті психологічні особливості дітей дошкільного віку, що дозволяють цілеспрямовано розвивати дослідницьку діяльність, її структуру

з точки зору психології та педагогіки. Ми виділили деякі педагогічні умови, дотримання яких в освітньому процесі ЗДО дозволить успішно залучати дітей до дослідницької діяльності та стимулювати потяг вихованців до отримання знань.

Список використаних джерел

1. Баранова Э. А. Изучаем детские вопросы. *Дошкольное воспитание*. 2017. № 12. С. 13-20.
2. Боднар А. Я., Макаренко Н. Г. Шляхи формування пізнавального інтересу особистості в процесі професійного самовизначення. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2014. Т. 162. С. 32-37.
3. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Методика ознайомлення дітей з предметним довкіллям : підручник. К. : Видавничий Дім "Слово", 2010. 408 с.
4. Брежнева О. Формирование познавательной активности у старших дошкольников. *Дошкольное воспитание*. 2014. № 2. С. 12-16.
5. Гальперин П. Я. Основные результаты исследований по проблеме «Формирование умственных действий и понятий». М. : Изд-во МГУ, 1965. 52 с.
6. Гладченко О. М. Ознайомлення дошкільників із навколишнім світом: до Базової програми «Я у Світі». Харків : Видавнича група «Основа», 2011. 191 с.
7. Голуб Н. М. Використання пізнавальних завдань випереджаючого характеру в процесі навчання дітей 6-річного віку : дис. ... канд. пед. наук :13.00.02. Харків, 2005. 243 с.
8. Горобченко Н. Використання дослідницьких методів на уроках як дієвий спосіб забезпечення творчого розвитку особистості. *Початкова школа*. 2012. № 2. С. 42-43.
9. Дем'яненко В., Поліхун Н. Дослідницька діяльність учнівської молоді – запорука успішного розвитку українського суспільства. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 57-63.
10. Калошин В. Ф. Пошукова активність – основа творчості. *Обдарована дитина*. 2001. № 3. С. 2-5.

11. Каратаєва М. Проектування – перспективна технологія. *Дошкільне виховання*. 2013. № 12. С. 13-20.
12. Карлащук А. Ю. Формування дослідницьких умінь школярів у процесі розв'язування математичних задач з параметрами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2001. 19 с.
13. Карпичева Е. Л. Роль експериментальної діяльності в познавальному розвитку дошкільника. *Дошкільня педагогіка*. 2012. №4. С. 28-31.
14. Кондратенко Р. Метод проектів у роботі з батьками. *Дошкільне виховання*. 2008. № 5. С. 10-20.
15. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів. К.: Освіта, 1998. 255 с.
16. Кудрявцев В. Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. М.: Знание, 1997. 79 с.
17. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М. : Политиздат, 1975. 304 с.
18. Методика обучения и воспитания в области дошкольного образования : учебник и практикум для вузов / под ред. Н. В. Микляевой. М. : Юрайт, 2020. 452 с.
19. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». К: видавництво «Світич», 2011. 234 с.
20. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників. К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2002. 211с.
21. Поддяков А. Н. Исследовательское поведение: стратегии, познания, помощь, противодействие, конфликт. М.: Эребус, 2006. 187 с.
22. Проектні технології у дошкільному навчальному закладі / упорядник Ю. Д. Буракова. Х.: Вид. група «Основа», 2009. 234 с.
23. Савенков О. Пробудити дослідника в дитині. *Дошкільне виховання*. 2013. № 2. С. 2-7.

24. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. К. : Академвидав, 2005. 360 с.
25. Семенова Т. М. Детское экспериментирование как средство познавательного развития дошкольников. *Дошкольная педагогика*. 2012. № 12. С. 17-21.
26. Талызина Н. Ф. Управление процессом изучения знаний. М. : Изд-во МГУ, 1975. 343 с.
27. Формування первинних екологічних уявлень у дошкільників : методичний збірник перспективного педагогічного досвіду з проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку / за ред. Р. О. Романчук. Запоріжжя, 2014. 310 с.
28. Эльконин Д. Б. Избранные педагогические труды / под ред. В. В. Давидова, В. П. Зинченка. М.: Педагогика, 1989. 554 с.
29. Якобсон С. Г. Взаимоотношения детей в совместной деятельности. М., 1976. 160 с.
30. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою : навч. посібник. К.: Вища школа, 1993. 255 с.